

Iskolai tudás, avagy a feltételek függő állapotai

Nemrégiben az Iskolakultúra hasábjain elbeszélte néhány kötet ürügyén a nőképzés, a női szerepek és a hazai arisztokrácia nevelésének néhány körvonalát ismertettem. E munkák körében (hol leplezett, hol bőszen vállalt, máskor szükségképpen átfestett) elit-portrékat is leltem, melyek között minduntalan nyoma vagy lenyomata volt a hazai és környező országokbeli zsidóság szerepének, hatásának, egyszerűsített megfogalmazásban az asszimiláció sajátos kelet- vagy közép-európai sajátlagosságának. E könyvek tudáshorizontja ugyanakkor izgalmas módon találkozik nemcsak a térség társadalmi vagy hatalmi elitjének árnyaltabb műveltségi és kultúra-térképével, de azzal a szükségképpeni kényszerrel is, amit a női és anyai szerep, a nevelés konzisztens folyamata nem csupán a családi milió szerinti tagolásban enged áttekinteni. S e kiterjesztett horizonton – bizonyonnyal nem véletlenül – fel-feltűnik a családi vagy rokonsági kör interakcióiban meghatározó helyet nyert érték, a végzettség, a pozicionáltság, a társadalmi presztízs övezte tudástípusok széles köre is. Az alábbi áttekintésben egy sor olyan kiadványra támaszkodom, melyek a megkülönböztetett értékű tudások differenciált tartalmait fogják át, de ezt is leginkább az iskolázottság útján legálissá vált (vagy éppen ebben elbizonytalanított) illeszkedő magatartások, karrierutak, adaptációs késztetések függésrendjét felmutató, valamelyest átlátható verziók alapján meglátható (vagy földeríthetővé vált) kultúrát kiemelve sugározzák. Nem magát „a kultúrát”, amely a maga ezerféle mivoltában egy nagymonográfiában is csak ritkán feldolgozható, hanem a tudáselitek tudását, szakmakultúráját, kapcsolati kultúráját, s mindazt, ami ennek környezetében mint külső hatás, korlátozó erő, keretrendszer vagy épp ezek nyomán stimuláló háttér lehetett, esetleg éppen élszenvedője is a külső presszióknak.

Több kötet átfogó ismertetését készítettem el, melyekben napjaink neveléstudományi tudáshorizontja a feltárások adatbázisaival, életutak narratív bemutatásával és a térség társadalmi vagy hatalmi elitjének árnyaltabb műveltségi és kultúra-térképével egészül ki. E kiterjesztett horizonton fel-feltűnik a családi vagy rokonsági kör interakcióiban meghatározó

helyet nyert érték, a végzettség, a pozicionáltság, a társadalmi presztízs övezte tudástípusok széles köre is. Az alábbi áttekintés review-esszé, mely olvasat-formát ölt olyan források nyomán, melyek a megkülönböztetett értékű tudások differenciált tartalmait fogják át, de ezt is leginkább az iskolázottság útján legálissá vált (vagy éppen elbizonytalanított) illeszkedő

magatartások, karrier-utak, adaptációs késztetések függésrendjében átlátható kultúrák alapján lehet megközelíteni.

Elit tudás, asszimiláns hatások, illeszkedési útválasztások

Alighanem minden olyan mű esetében, mely akarva-akaratlanul is a tudásátadás folyamatát egy tudástári adatbázissal növelni próbálva talányba hagyja olvasóját, vagy netán sejtetett kétértelműséggel szolgál, kész örömmel lapozgatunk úgy, hogy elbizonytalanodunk abban: hogyan is van akkor ez...?! És sosem úgy, még ritkábban „csakis úgy” van. Nem véletlen ezért, hogy a társadalmi tudás, valamint a tudással összefüggő, sőt annak mibenlétere fókuszáló érdeklődés, ha tudományos igényű, nem kerülheti el, hogy szakszerű címtári forrásanyag kezelésére vállalkozzon, ami önmagában sem könnyű kutatói elszánást jelent. Hitünk szerint a tudásnak egyértelműnek kell lennie, ami nem pótolható mellébeszéléssel, sejtésekkel, vélelmekkel, de talán sokszor még elbizonytalanítást megidéző kérdésekkel sem. Így hát elemi élmény egy tudományos könyv kézbevétele esetében is, miképpen tükrözi a biztos ismeretet, a lehetséges tudásterületet, a könyvtári vagy iskolai „szakozhatóságot”, s ezt miképp hordozza üzleti, „akadémikus”, modern tudáspiaci vagy ismeretterjesztő színmintával, betűfokozat- vagy betűtípus-jegyekkel, kiemelő vagy belesimító tónusokkal, címének evidens lakonikusságával. Az első pillantásra ilyen előérzet alapján szinte a tudatos elbizonytalanítás előérzete tűnik szembe a Kovács I. Gábor szerkesztette *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció* kötet esetében,¹ melynek címlapja vibrálóan többretegű grafikai anyag ugyan, de tónusaival, betűméreteivel és kiemelést kiemelésre építő téglakötés-címlaptervével reményt sugall. Igaz viszont, hogy rögtön a belső címlaldalon ezt szabályosra tagolt címrétegekkel cáfolja meg, és belső tartalmában még ennél is több drámai közlést hordoz a folyamatok láttatásával.

A tipografikai cseleken túl a sorozat (mely a történeti elitkutatások még 1990-ben megkezdett folyamatát, a Huszár Tibor régebbi témakörét folytató tudáselit-vizsgálódást segíti meg egy vékonykának tetsző, de annál fontosabb opusszal) a tervezett kötetekben az 1848 és 1944 között kinevezett, összesen 1044 magyarországi egyetemi tanár életrajzi adattárát és élet-útleírását közli relatív teljességgel. Ebből itt 67 (22 zsidó és 45 zsidó származású) egyetemi tanár adatait dolgozza föl olyan szempontból, hogy az ELTE Történeti Szociológia Tanszékén folyó történeti elitkutatás keretében feltárható etnokulturális alakzatok, felekezeti-művelődési tömbök és lokális képviselői arányok hogyan alakultak a jelzett hazai tudásmodernizációs folyamatban, személyes sorsokban, karrierekben, élethelyzetekben, tudományos eredményekben. Az első nyilvános és rendes tanárok kinevezése még a Ratio Educationis alapján 1848 áprilisától indult, az egyetemi fokozat rangja és presztízse idővel jelentőssé vált, de egyre több feltételhez kapcsolódott, ugyanakkor el is tért a címzetes (olykor értéktartalommal teljes, máskor csak formális) meg a teljes állású tanárok státusza, jóváhagyottsága, továbbá hatalom által, felülről legitimáltsága, intézményes vagy kutatói helyzete, a fennálló politikai-intézményrendszerhez kapcsolódó tudástökéje is. Az eltérések számos okból fakadtak, nem utolsósorban a politikai rend éppen aktuális mivoltából, az intézményes hovatartozás és térbeli tagoltsági helyzet tónusaitól, s nem utolsósorban a tudásterületek aktuális perspektíváitól is függően. (Például az egyetemek autonómiája, a tudományterület államhatalmi támogatottsága, az egyetemi magisztrátus presztízstőkéje, valamint a professzorok vallási-felekezeti hovatartozása is belejátszott a kiemelés, kiemelkedés, sikerképesség, fejlesztési háttér, tudományági szervezet és kari-intézményi besorolás várható perspektíváiba.)

Kiváltképp izgalmas például, hogy a 67 professzor névsorában átlag feletti az orvoskari tanárok száma (18 személy, vagyis 27%), ezenközben messze nem volt

mindig biztos a tudásterület képviselőinek számos körülménye, gondoljunk csak a századvégi erősödő antiszemitizmusra, a zsidótörvényekre, a trianoni döntés után „külföldre szakadó” intézményekre, a tudásterületek akadémiai beilleszkedési folyamatára vagy a kutatási támogatások politikai-gazdasági tőkeinvestíciójának változó prioritásaira.² E mai viszonyokat, szakmai hálózatokat, tudományterületi hovatartozásokat aktuálisan egészen másképp látjuk, de ebből mint szempont-különbségből is fakad a lényeges momentum: miképpen alakul(hat) a térbeliség, ezenfelül a felekezeti-művelődési tömbök különbségeinek tagoltsága, időbelisége, csoportstruktúrája, kapcsolathálója. Eltérő aspektusú, de az idősoros mutatók és életút-leírások szerint egymást követő státuszhelyzetek jelentőségét is meghatározó például, hogy adattári lajstromokban előforduló nyilvántartási hibák, eltúlzott minősítések, rangok, pozíciók időfüggő változatai hogyan hatnak vissza a teljes folyamat-ábrára, s miként mutathatja így a teljes mozgásdinamika az egyes tudások „rangját” a politikai státus, a hitvallások és beilleszkedések, a származási mutatók és ranghelyzetek szerint. A zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok együttes, de elkülöníthetőségében is releváns kezelésének indoka lehet például, hogy e csoport egyértelműen körülhatárolt volt a jogilag szankcionált diszkrimináció révén, ebből fakadóan például az 1867-es emancipációs törvény után is csak lassan szűnt meg a professzori kinevezések esetében játszott származási szerep.

Az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvényeknek az izraelita felekezet recepciójával segített és felgyorsulónak mutató integráció és asszimiláció jelentősége utóbb, az 1918–19-es események után felértékelődött, ami a későbbi események fényében még jobban megmutatkozott. Az előbb mérvadó diszkriminációt az emancipáció során az asszimiláció követte, majd mindez fokozatosan átrétegződött a diszpreferálás, a fokozatosan újraépülő megkülönböztetés, később már a jogilag is kinyilvánított diszkrimináció során. S ne

Az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvényeknek az izraelita felekezet recepciójával segített és felgyorsulónak mutató integráció és asszimiláció jelentősége utóbb, az 1918–19-es események után felértékelődött, ami a későbbi események fényében még jobban megmutatkozott. Az előbb mérvadó diszkriminációt az emancipáció során az asszimiláció követte, majd mindez fokozatosan átrétegződött a diszpreferálás, a fokozatosan újraépülő megkülönböztetés, később már a jogilag is kinyilvánított diszkrimináció során. S ne felejtjük jelezni, hogy itt nem kisebb tekintélyekről van szó, mint a sebész Balassa János, a növénytanász Gerenday József, a 48-as honvéd tisztiorvos Korányi Frigyes, az orientalista Vámbéry Ármin, a történész Marczali Henrik vagy Alexander Bernát, Goldziher Ignác, a kolozsvári Riesz Frigyes, Fejér Lipót és mások körei.

felejtjük jelezni, hogy itt nem kisebb tekintélyekről van szó, mint a sebész Balassa János, a növénytanász Gerenday József, a 48-as honvéd tisztiorvos Korányi Frigyes, az orientalista Vámbéry Ármin, a történész Marczali Henrik vagy Alexander Bernát, Goldziher Ignác, a kolozsvári Riesz Frigyes, Fejér Lipót és mások körei. Így tehát ha a társadalomtörténeti nézőpontú kötetek sorában itt a felekezeti, az „idegen”, az asszimilálódott, a beilleszkedett,

az újra elkülönített, a mássága okán valamely módon diszkrimináció által büntetett személyiségekről, intézményi és tudományos környezetükről, származási hátterükről és tudományos fokozatuk megszerzési helyétől is függővé tett karrierükről van szó, akkor ez már a későbbi diszkriminációk előjeleként értékelhető. S ugyanígy, ha a professzori kinevezéseknél az 1867-es emancipációs törvény után is csak lassan megszűnő szankcionálásról eshet szó, akkor ez a korszak bővelkedik az egymásra rétegződő címek, státuszok, ranghelyzetek, kiszolgáltatottságok, elismertségek, befutás- és migráció-történetek széles metszetsorában. Ehhez jön még a betűrendes keresőben pontosan adatolt lexikai anyag, teljes életútjuk, származásuk, felekezeti hátterük, családjuk, szülei, testvéreik, feleségük, gyermekeik, vallásuk/vallásváltásuk, tanulmányaik, tudományos fokozataik, egyetemi tanári kinevezéseik, tudományos társulati, egyesületi és szerkesztőségi tagságaik, kitüntetések, társadalmi és politikai szerepvállalásuk, vagyoni viszonyaik alapos lajstroma. (Az adattár amúgy zsidónak tekinti főképp azokat, akik az izraelita vallásban születtek s ezt meg is tartották, emellett „zsidó származásúnak” azokat, akiknek vagy a szülei, vagy ők maguk izraelitának születtek, de valamikor kikeresztelkedtek, vagy valamely okokból felekezeten kívüliek lettek.) Mivel 1919 augusztusa és 1931 vége között – ami nagyrészt Klebelsberg Kunó kultuszminiszterségének (1922–1931) időszaka – mindössze nyolc zsidó származású tudósból lett egyetemi tanár, még látványosabb, hogy a Hóman Bálint-korszak, a zsidótörvények, majd a német megszállás alatt, illetve utóbb a deportálás időszakában a még működő, vagy már nyugdíjban levő zsidó és zsidó származású egyetemi tanároknak nemcsak kinevezés nem juthatott, de 1944 végéig már zsidó származású professzort sem neveztek ki. A kötetből aprólékosan kiderül, mi lett a tudományterületek és meghatározó személyiségek sorsa a zsidótörvények után, majd a német megszállás, a deportálás időszakában: a még működő

vagy már nyugdíjban levő zsidó és zsidó származású egyetemi tanároknak jobbára leívelő pályakép, kiszolgáltatottság, az asszimilációt követő újabb diszkrimináció lehetett csak a perspektívája – ha túléltek a korábbi évtizedek eseményeit.

Az adatszerűségben is izgalmassá tett, sorsképekkel gazdagon illusztrált kötet mintegy rácáfol a látszólag „érdektelen” életrajzi adattár „mellékességére”, s bár mindezt többrétűen közelíti meg, lényegében a „talányt” is föloldva, még a borító rétegződés-képére is történeti magyarázattal szolgál. A tudás, a tudomány és a tudástörténet intézményes, sőt perszonális eseménytára éppúgy része a hitekben, közéletben, intézményesülésben fontossá váló folyamatoknak, ahogyan azt később is, vagy amiképpen ma is jól látjuk ennek árnyalataiban és jövője (várható, képzelt, fenyegető, sorsmeghatározó, stb.) perspektíváiban. A következő, majdani kötetek között már talán annak összehasonlítása is helyet kaphat, miben különbözik s miben hasonlít egymásra a két világháború közötti és az ezek utáni, adott esetben már mai és holnapi tudományok reputációs programossága...

Tudáskutatás, családtörténet, vagy a felekezeti-vallási szférák

Darab ideje már, a hazai és erdélyországi tudománytörténet Gazda István lefektette alapjain, továbbá számos erdélyi történész vagy értelmiségi szakember helytörténeti munkássága nyomán is biztos irányultsága lett a szakmai vagy szakmatörténeti portréknak, mesterségek művelését körüljáró néprajzi vagy ágazati monográfiáknak, s így a kiemelkedő személyiségek történeti arcképét is megrajzoló kutatói adatközléseknek.³ Az alábbi mű ugyancsak monográfia, de nem a portré szűken vett profilját követő, hanem egy adott korszak tudós személyiségeit csokorba gyűjtő, a szakterületek méltó képviselőit életmű-értékben bemutató, s ezzel a századfordulós tudástörténet egy speciális körképével önálló témakört vállaló szempontú,

kifejezetten tudománytörténeti anyag. Persze tudjuk jól, a történeti, s főleg az átfogó, kor- vagy korszaktörténeti művek kézenfekvően nem tartoznak föltétlenül a szakma legragyogóbb fejezetei közé, de éppen ezért érdemes a legszélesebb körben is híret vinni a hosszabb időtávon megtérülő forrásművek polcára kerülő opuszoknak. Ide illő és ezért figyelemre érdemesnek mutatható mű az a kötet, mely a jelenben a jövőnek dolgozó elemzői számára ad adatbázis-háttérrel. Forrai Judit *Central European Medical Doctors at the Turn of the Century 1890–1910. I. Database for Hungary* című munkája az, melyben a forrásfeltáró szorgalom épp a további forráskutatásoknak szolgálhat alapul.⁴ A magyar orvostörténeti kutatások forráselemzése ebben a kötetben is mutatja, miképpen épül maga a tudománytörténet nemcsak szigorúan méricskélte életrajzi adatokra, hanem arra is, hogy ezek jóval tágabb jelentés-terében, a családtörténet-írás, a meghatározó demográfiai jegyek, a tudományok térbeliségének megannyi további szintjeihez is sok szálon kapcsolódnak. Forrai aprólékos és szisztematikus munkájában a családkutatás kiegészül mindenekelőtt a szakmaspecifikus biográfiai gyakorlatra épülő szemlélettel, a nyelvi rendszerezéssel, az egyházi-felekezeti mutatókkal, a többnemzetiségű társadalmak térbeli és vallási tagoltságára jellemző további értékek felmutatásával is. Sőt, mert nem pusztán „hagyományos” életrajzi lexikon ez, a további elemzés közben már feltűnően látszik, hogy a társadalomtudományok felől nézve nem merül ki valaminő szakmatörténeti vázlatban. Olyannyira, hogy mert az utóbbi időkben relatíve kétes megbecsültsége van az adatbázis-jellegű közleményeknek, viszont egyre több az életút-elemzés, narratív interpretáció is a néprajzi, oktatás-kutatási, nőtörténeti, sőt az orvostörténeti ismeretek és tudás szakterületén is, így ez a munka is tudománytörténeti értelemben tud hozzájárulni (a relatíve kétes megbecsültség dacára) az adatbázis-jellegű közlemények használhatóságához. Ugyanis az efféle forrásfeltárások éppen rejtett adatsoraik révén vezetnek olyan többrétegű

társas miliőbe, ahol a címben jelzett korszak és társadalomtörténeti horizontján már az elmúlt évtizedben megindult történeti és szociológiai hazai elítőkutatások és szakmatörténeti alpműveket gyarapítva (mindösszesen kb. fél tucat van), a tudás-terület fundamentális igényű produktumai közül az egyik éppen ez lehet. Ma már talán részben közismert is a historiográfia tudástörténetében a hagyatéki leltárak feltárásának új társadalomtörténeti korszaka, amelyben az 1990-es évek magyar történeti néprajzi és helytörténeti mikrokatási területén kapunk új nézőpontokat. Példaképpen utalhatnánk Benda Gyula, Tóth Zoltán, Granasztói Péter, újabban Kunt Gergely, Tóth Eszter Zsófia vagy Szijártó M. István munkáira, avagy a színészportrék mellett az intézménytörténeteket szakmatörténeti részkutatások alakzataival kiegészítő társadalomtörténetre – például Heltai Gyöngyi írásaiban –, akiknél ugyancsak az élitel kapnak főszerepet. Ezekhez hasonlóan látható a pedagógia- és oktatástörténet adatbázisainak kiépülésénél (példaképpen Nagy Péter Tibor, Karády Viktor, Bíró Zsuzsanna Hanna munkái között) a perszonális históriák jelentéstöbblete. Továbbá épp ilyen széles tudástérséget érintenek a hiányzó forráskutatások, a forrásmű-gyűjtések (Wesley Főiskola, CEU, Pécsi Tudományegyetem), az oktatás-szociológiai és társadalomtörténeti adatbázisok, hazai és szomszédos országbeli adatforrások összehasonlító áttekintései, a nyugat-szlovák, nyugat-magyarországi, osztrák, kelet-szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi, horvátországi, szerbiai kútfők, OTKA és OKTK kutatások, oktatásfejlesztési tervek elemző feldolgozásai. Egyszóval a számos kutatás- vagy elemzés-módszertani háttérig, kereső és komparatív szempontig, vagy másodelemző összképekig bezárólag ezek a résztemakörök a század-vég és századelő meghatározó trendjeinek körvonalait engedik kibontakozni, ezeken belül pedig nyomatékosan vannak jelen az orvostörténeti érvényű jegyek, meghatározó hatások és folyamatszerű trendek megnevezhető, összehasonlítható, adatszerezhető pontosítható univerzumai.

A magyar tudáskutatás térségében éppen ilyen igények szerinti szisztefuzsi munkát végzett el Forrai Judit, aki összehasonlító adatbázisát is azzal a hiányérzettel kezdhettem el, hogy ily áttekintés nemigen van a köztudatban, vagyis kitartó munkája hiánypótló lehet a szaktörténetírásban, alapozó és serkentő maradhat a további komparatív vizsgálódásokban is. Vállalása, mondhatnám missziója nemcsak sikeres, finoman fogalmazva is látványos lett. Bevezetőjében először rögzítette, hogy az orvostörténeti kutatások forráselemzése miképpen épül nemcsak életrajzi adatokra, hanem ezek családhistóriával, nyelvi rendszerezéssel, továbbá egyházi-felekezeti mutatókkal kiegészülő tényanyagra, ide értve a többnemzetiségű társadalmak térbeli és vallási tagoltságának áttekintő bemutatását, a családtörténetek nevekben is árulkodó mutatóival. A kötet így eleve a demográfiai forrásokkal, sajátos és általános jegyek szemléjével indulhat, tagolva mindezeket a születési helyek, a csoportbesorolás lehetőségei, a pályaaorientáció szempontjából meghatározó oktatási helyszínek (így Budapest és Kolozsvár is kiemelt fókusszal szerepel), továbbá a pályaválasztók gazdasági-társadalmi hátterének körvonalalaival. A mutatók, táblák, térképek finom részletezettségű információkhoz vezetnek, ezeken belül az orvosi pályairányultság jellemző jegyeinek alapadataira épülő további mutatókra, aggregátumokra, valamint komparatív elemzési lehetőségekre adnak egyértelmű serkentést. A részleteket tekintve már az alapozó módszertani eligazításban az egyetemista korosztály társadalmi háttérelmezése is kínálkozott (tisztított adatsorokkal a szláv, német és román hátterű hallgatók esetében), s ebben szükségképpen már a második további szempontra, az egyetemet megelőző tanulmányok fokozataira is sor kerülhetett, középiskolai, főiskolai, továbbá más szakképzési formák is elemzésének fókuszába kerülhettek. Az ezekre épülő strukturális változók, melyek már az egyetemválasztás és felsőfokú szakosodás kiindulópontjaira is rámutatnak (ide értve szakmai tagozódást, álláslehetőségek

perspektíváit, törvényi szabályozást és korlátozásokat is jól mutató időrendiséget), valójában már tiszta alapjai lehettek a lefuttatott program-adatoknak, melyekből az egész magyar adatbázis formálódhatott (lásd példaképpen a Budapesti Egyetem Orvosi Karának vallási/korosztályi/származási adatsorait a 127–218. oldalak között, vagy a 219–280. oldalig a kolozsvári fakultás számszerűsíthető mutatóit a kontraszt kedvéért).

További részadatok, számsorok, meghatározó mutatók kínálkoznak még a keresztátlás olvasatokat, áttekintő vagy komparatív adat-összefüggéseket kiemelni lehetőséget nyújtó, szám szerint 117 táblából (s az összmenyiség ennek valójában többszöröse, lévén a bontások és mutatók több aspektusból is tagolják az egyes oldalakat), de ezt épp a kötet révén teheti meg minden érdeklődő. A szerző részletes eligazító bevezetője a praktikus mutatóhasználatra is kitér, a tagolás aspektusait is jelzi, így az adatbázis voltaképpen inntől kezdve már a felhasználó kezeire játsszik. S ha a bevezetőben az ilyenszerű munkák kétes megbecsültségére utaltam, vagy éppen a környezetfüggő behatások jegyeire, azt nem megerősítenem kellene, inkább sajnálkozásomat kifejezni a haszontalannak tetsző adattenger hasznavehetetlenségét képzelgő iránt. Engedtesék itt egy egzaktabb példával élni.

Amikor a neveléstudomány, a hazai értelmiségtörténet vagy elit-szociológia a tudás társadalmi tagoltságának szempontjait elemzi, épp ilyen adatokra van szüksége – ezek azonban roppant sokáig és meglehetősen konstans módon hiányoztak. Viszont a neveléstörténet-írás összefüggése az oktatástörténet intézményeivel, a népszámlálások térségi adataival, a képző intézmények jellegével, az iskolázottság társadalmi mutatóival, a diplomások, egyetemre járók, peregrinusok, az elitbe feltörekvők iskolaválasztási vagy szakterületi orientációjával, egyenként is, együtt is teljesebb körképet kínálnak. Ezekkel kapcsolatosan ad a kötet részletesebb képet mindazon koordinátákról, melyek az egyes korok elitjének reputációs

mutatóival nevezhetők meg, a feltörekvés esélyét vagy akadályait mutatják, mivel ez életút-meghatározó döntések, pályaképek, előmenetek és társadalmi presztízs-tőkék megannyi momentumához is alapvetően kötődik elemzett szöveg-anyagával és tábláival. Jól látszik ez mint a feltárás fölöttébb szükséges adat-háttere például Bárdi Nándor kutatásai mögött az erdélyi értelmiségtörténet terén, Mirnics Károly vajdasági értelmiség- és oktatásszociológiai színterén, Zwi Hartman forrásközléseit tekintve a kárpátaljai és ukrainai tudománytörténeti tényanyagban, vagy akár a felvidéki, délvidéki, erdélyi helytörténeti kutatások „kemény adatai” mögötti ismeretkincs további feltáróinál. A történeti elitkutatások egy speciális ága vezet (leginkább a Forrai által is használt Karády Viktor, Nagy Péter Tibor és munkatársai által elvégzett kutatások közleményeire építve) a reputációs elit háttérének, a felekezeti és térségi hovatartozás jelenségeinek, adatainak összefüggéseire. Ennek mint kereső szempontnak megannyi mutatója enged a konvencionálisan csak „zsidó származású” szakmaválasztási utak belátásához, a társadalmi elismertség, presztízs, végzettség, kirekesztettség, diplomák szerinti szórásképek szemléltetéséhez. Forrai egy korábbi írásában már illusztrálta ezt az aspektust egy résztémához vezető nézőpont láttatásával (*Specialisták vagy sarlatánok?* 2010),⁵ ahol világossá tette a praktizáló fogászok pályaesélyeinek, az orvosi/sebészi pályáról lemorzsolódók, a céhes vagy egyetemi előmenetelben reménykedők opcióit. Sőt, itt még a diploma elismerését és a végzettséget minősítő intézményi érdekháttér működésrendjét tekintve is új szempontokkal szolgál (például „Angliában a nem az anglikán egyházhoz tartozókat nem vettek fel sem Oxfordba, sem Cambridge-be...”, a „vallási diszkrimináció szerint a porosz és a magyar egyetemeken a zsidó vallású végzett hallgatók csak licenciátust kaphattak, doktorátust nem, vagyis nem léphettek egyetemi karrierre a nagyszombati egyetemen”). Ugyanakkor más típusú diszkrimináció, nemek szerinti megkülönböztetés

Amikor a neveléstudomány, a hazai értelmiségtörténet vagy elit-szociológia a tudás társadalmi tagoltságának szempontjait elemzi, épp ilyen adatokra van szüksége – ezek azonban roppant sokáig és meglehetősen konstans módon hiányoztak. Viszont a neveléstörténet-írás összefüggése az oktatástörténet intézményeivel, a népszámlálások térségi adataival, a képző intézmények jellegével, az iskolázottság társadalmi mutatóival, a diplomások, egyetemre járók, peregrinusok, az elitbe feltörekvők iskolaválasztási vagy szakterületi orientációjával, egyenként is, együtt is teljesebb körképet kínálnak. Ezekkel kapcsolatosan ad a kötet részletesebb képet mindazon koordinátákról, melyek az egyes korok elitjének reputációs mutatóival nevezhetők meg, a feltörekvés esélyét vagy akadályait mutatják, mivel ez életút-meghatározó döntések, pályaképek, előmenetek és társadalmi presztízs-tőkék megannyi momentumához is alapvetően kötődik elemzett szöveg-anyagával és tábláival.

volt érvényben a Holland Köztársaságban, de a zsidóellenes diszkrimináció következményeként a fogászati szakmát választók a hagyományos nemesfémművességben való jártassággal kombinálva adnak magyarázati lehetőséget a zsidó vallású

fogások magas arányára a 18–19. századi Magyarországon. E példák is illusztrálják az adatfelhalmozás lehetséges értelmét és a társadalomtörténeti kifejtés lehetőségeit, nélkülük pedig a további képzetek csupán bölcselemek maradnak... Mintegy azt is bizonyítva, hogy a társadalmi tudásmező, a tudástőke mint strukturáló elem, s a pályaképek vagy orientációk korszakos vagy térségi összhatásai együttesen meghatározóak, nem pedig a kontextusaiból kiragadott tudománytörténeti metszetek formáiban. Hiszen a társadalomtörténeti kereső és elemző szándék a szakmatörténeti háttéranyaggal együtt képes csupán a teljesebb tablóképp összeállításának alapjává lenni, tudástörténeti összefüggésekbe simulni vagy önálló térségtörténeti hatás-együttes mozaikjává válni is. Jószerivel ennek evidens hasznát láthatjuk a kötet adatsoraiban, egyéb értelmezési paraméterekre, orvos- és társadalomtörténeti

belátásokra itt most nem is utalva, melyek pedig kézenfekvő válaszokat is kínálnak arra, milyen orvostörténeti ismeretek és tudástörténeti összefüggések biztosítanak gazdag háttéranyagot a magyar és kelet- vagy közép-európai összefüggések árnyaltabb ismeretéhez.

Forrai munkája ezzel bekerül a teljesebb kelet-európai tudománytörténeti kincstár örökségi anyagába. Kiadásának helye, a közlés angol nyelve, s a Haifában talán nem eredményező meglévő olvasói kör vagy kutatói érdeklődés dacára ezzel a mű mintegy kilép az egyetemes tudástörténet, orvoslástörténet, oktatás- és egyetemtörténet komparatív színterére – egyúttal magával az olvasás és tudástörténeti, tudomány-metriai gondolkodás számára is alapanyagot biztosítva, s ha nem is egyetlen, de széles utat nyitva a mélyebb belátásokhoz, interdiszciplináris értelmezésekhez és szaktudományi rendszerépítéshez.

A. Gergely András
ELTE TÁTK

Irodalom

Benda Gyula (2006). *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Osiris.

Bíró Zsuzsanna Hanna & Nagy Péter Tibor (2018). Az oktatáskutatás inter- és multidiszciplináris jellege. *Educatio*, 27(1), 84–100. DOI: [10.1556/2063.27.2018.1.7](https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.1.7)

Gazda István (2002). *Tudás és tudomány a millenniumi Magyarországon*. Budapest: Mundus Kiadó.

Gazda István (2008). *Magyar tudománytörténet*. Piliscsaba–Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet.

Heltai Gyöngyi (2017). Az operett szerepei a magyar kulturális diplomáciában (1920–1968). In Ignác Ádám (szerk.), *Populáris zene és államhatalom. Tizenöt tanulmány*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa Kiadó. 143–161.

Heltai Gyöngyi (2012). *Az operett metamorfózisai, 1945–1956: a „kapitalista giccs”-től a haladó „mimuszjáték”-ig*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Huszár Tibor (2011). Új elit kialakulásának esélye és esélytelensége, 1945–1948. In Láng István, Burucs Kornélia & Pannonhalmi Kálmán (szerk.), *Akadémia, a nemzet tanácsadója: Tanulmánykötet Glatz Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 889–900.

Nagy Péter Tibor (2019). Vallásváltoztatás és szociológia. *Iskolakultúra*, 29(2–3), 57–67. DOI: [10.14232/iskkult.2019.2-3.57](https://doi.org/10.14232/iskkult.2019.2-3.57)

Szijjártó M. István (2014). *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest: L'Harmattan.

Tóth Eszter Zsófia (2019). Nők a Gulágon. In Kovács Emőke (szerk.), *Szabadság helyett erőszak: magyar női sorsok 1944–1945-ben*. Budapest: A Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány. 25–45.

Tóth Zoltán (1989). *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Jegyzetek

¹ Kovács I. Gábor, Kiss Zsuzsanna és Takács Árpád (2012, szerk.). *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára (1848–1944) I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Történeti elitkutatások – Historical Elite Research 8., Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 174 oldal.

² Az első izraelita vallású orvosprofesszor például Magyarországon Géber Ede volt, aki Körmenden születik, Szombathelyen és Pesten tanul, Bécsben szakosodik a bőrkórtan területén, majd 1874-től a kolozsvári orvoskar bőr- és bujakórtan tanszékén foglalkoztatják mint az első bőrgyógyász professzort Magyarországon, eközben a Magyar Természet-tudományi Társaság tagja meg a konstantinápolyi orvostársaság levelező tagja is, s Kolozsváron hal meg 1891-ben.

³ Talán nem idegen tőlünk a kolozsvári *Korunk*, a *Művelődés* számainak, a szegedi, pécsi, keszthelyi, gödöllői, veszprémi, kassai, soproni, pozsonyi, szombathelyi, újvidéki egyetemek számos műhelyének sok-sok sorozatnyi kiadványa, melyek a főváros-centrikus tudásközpont-szemlélet ellenpontjait mutatják fel.

⁴ Gondos and Sosana Publish House, Haifa, Israel, 2007, 280 oldal.

⁵ Specialisták vagy sarlatánok? Foggyógyítók és szolgáltatásaik a XVIII. századi Európában. In Kapronczay Károly és mtsai (2010, szerk.), *Három orvostörténetész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére*. Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. 49–60.